

Бібліографічні посилання

1. **Абросимова, С. В.** З історії книжної культури Катеринославщини кінця XVIII–XIX ст. [Текст] / С. В. Абросимова // Південна Україна XVIII–XIX ст.: записки науково-дослідн. лабораторії історії Південної України. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1996. – Вип. 1. – С. 95–102.
2. **Анучин, Д. Н.** Данные к биографии Н.М. Альбова [Текст] / Д. Н. Анучин // Анучин Д. Н. О людях русской науки и культуры: статьи, некрологи и заметки. – М.: Госиздатгеогр. лит, 1950. – С. 132–137.
3. **Данилов, В. И.** Ученый В. Н. Хитрово [Текст] / В.И. Данилов. – Тула: Приокское кн. изд-во, 1985. – 103 с.
4. Катеринославский календарь на 1888 г. [Текст]. – Екатеринослав: Тип. Н. Я. Павловского, 1888. – С. 67–75.
5. **Заруба, В. М.** Антін Синявський: життя, наукова та громадська діяльність (1866–1951): монографія [Текст] / В. М. Заруба. – Д.: ПП «Ліра ЛТД», 2003. – 284 с.
6. **Ковальський, Н. П.** Из истории Екатеринославской ученой архивной комиссии (1903–1916 гг.) [Текст] / Н. П. Ковальський, С. В. Абросимова // Археографич. ежегодник за 1988 г. / отв. ред. С. О. Шмидт. – М.: Наука, 1989. – С. 52–57.
7. Отчет о деятельности Екатеринославского научного общества за 1912 г. Год XII. [Текст]. – Екатеринослав: Тип. И. Когана, 1913. – 71 с.
8. Отчет о состоянии Екатеринославской городской общественной библиотеки за 1914 г. [Текст]. – Екатеринослав: Типо-Литография Губернского правления, 1915. – 49 с.
9. **Савчук, В. С.** Иван Яковлевич Акинфиев, 1851–1919 [Текст] / В. С. Савчук. – М.: Наука, 1996. – 110 с.
10. **Саминский, Е. М.** Каталог старопечатных изданий. [Текст] / Е. М. Саминский; НБ ДНУ. – Д.: Изд.-во Днепротетр. ун-та, 2003. – Т. 1. – 100 с.
11. **Скалозуб, Ю.** История Екатеринославской епархии, 1775–1917 гг. [Текст] / Ю. Скалозуб. – Д.: Січ, 2001. – 416 с.

Надійшла до редкол.: 15.12.2015

УДК 94 (477.63) «1917»

В. Я. Яценко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПИТАННЯ ПРО ВХОДЖЕННЯ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ДО СКЛАДУ УКРАЇНИ В ДІЯЛЬНОСТІ МІСЬКОЇ ДУМИ КАТЕРИНОСЛАВА ВОСЕНИ 1917 р.

Розглянуто та проаналізовано діяльність міської думи Катеринослава восени 1917 р. з вирішення питання про входження Катеринославської губернії до складу України.

Ключові слова: Катеринославська губернія, Катеринослав, міська дума, гласні, національне питання, український національний рух, Центральна Рада, Тимчасовий уряд.

Рассмотрена и проанализирована деятельность городской думы Екатеринослава осенью 1917 г. по решению вопроса о вхождении Екатеринославской губернии в состав Украины.

Ключевые слова: Екатеринославская губерния, Екатеринослав, городская дума, гласные, национальный вопрос, украинское национальное движение, Центральная Рада, Временное правительство.

Під час революційних подій 1917 р. у Росії актуальності набуло українське питання, особливо влітку – восени цього року. Це було пов'язано з посиленням українського національно-визвольного руху та діяльністю Центральної Ради. Органи місцевого самоврядування українських губерній відповідним чином реагували на пов'язані з означеним події. Не залишилась осторонь цього й міська дума Катеринослава. Серед питань цієї тематики на її засіданнях першим постало питання про входження Катеринославської губернії до складу України. Фактично йшлося про межі та зміст державотворчих процесів у Наддніпрянській Україні в умовах поглиблення революції в Росії в 1917 р. Для українських діячів це питання набувало особливої важливості. Актуальність звернення до цієї теми обумовлена тим, що її вивчення дозволить на регіональному рівні краще зрозуміти процеси національного державотворення в Наддніпрянщині в 1917–1920 рр., а також роль і місце, які при цьому відігравали органи місцевого самоврядування, а саме Катеринославська міська дума.

Необхідність розгляду означеної теми обумовлена й станом її наукового вивчення. Спеціальних досліджень за цією темою немає. Окремі її сюжети, частіше фрагментарно, висвітлено в деяких дослідженнях. У радянській історіографії повоєнного періоду це питання висвітлено у двох текстових варіаціях. Одну з них започаткував у своїй монографії В. Я. Борщевський (1962). Він говорить, що українські буржуазні націоналісти на засіданні міської думи Катеринослава 12 жовтня 1917 р. поставили питання про визнання Центральної Ради вищим органом державної влади в Україні, але жодного слова немає про включення Катеринославської губернії до складу України. Хоча науковець посиляється на матеріали засідань думи, документи, які зберігали в Державному архіві Дніпропетровської області. В. Я. Борщевський пише: «На засіданні Думи українські буржуазні націоналісти виступили більш самовпевнено, ніж на пленумі Ради, оскільки в Думі були майже всі свої. Але скоро ця самовпевненість зникла. Від імені фракції більшовиків з великою викривальною промовою підступів українських буржуазних націоналістів виступила С. І. Гопнер» [2, с.235]. Далі дослідник виклав окремі положення цього виступу, спрямовані проти Центральної Ради й Тимчасового уряду та на захист влади рад. В. Я. Борщевський заключно частину виступу С. І. Гопнер наводить як резолюцію із цього питання, запропоновану більшовиками, але цей текст не був резолюцією, чого дослідник не міг не знати, бо пра-

цвовав з першоджерелами і посилався на них, також цитуючи й цей уривок, який назвав резолюцією. Науковець говорить, що більшовиків у думі підтримали безпартійні гласні, почалася велика дискусія, а потім питання перенесли на наступне засідання думи 14 жовтня. На цьому засіданні багато гласних не ризикнули відкрито підтримати Центральну Раду, і українські буржуазні націоналісти зазнали повної поразки [2, с. 235–236].

У такому ж дусі, але дещо скорочено за текстом назване питання висвітлювали в історико-публіцистичному нарисі «Днепрпетровську 200» (1976), книжці про С. І. Гопнер (1976) та нарисах історії Дніпропетровської обласної партійної організації (1979). У цих виданнях говорили, що 12 жовтня українські буржуазні націоналісти виступили в міській думі з вимогою визнати Центральну Раду верховною владою в Україні. Вимогу націоналістів підтримали представники інших буржуазних партій. Угодську позицію зайняли есери та меншовики. Від фракції більшовиків виступила С. І. Гопнер, у своїй промові викрила буржуазний та контрреволюційний характер Центральної Ради як тотожної Тимчасовому урядові. Більшовиків підтримали безпартійні гласні думи, і більшістю голосів дума відхилила вимогу українських буржуазних націоналістів [1, с. 58; 6, с. 45–46; 10, с. 163–164].

Більш науково виважено до розгляду цього питання підійшов у своїй статті (1971) та монографії (1974) Ю. І. Терещенко. Він говорить, що на початку жовтня в думі проходило бурхливе обговорення національного питання з виключення Катеринославщини зі складу України відповідно до інструкції Тимчасового уряду. Дослідник назвав окремі положення резолюції, внесені з цього питання українськими соціал-демократами, у яких вимагали визнати вищим органом влади в Україні Центральну Раду і негайно включити Катеринославську губернію до складу автономної України. Докладніше науковець зупинився на виступах С. І. Гопнер і Е. Й. Квірінга, які, як він заявив, переконливо свідчили, що партія більшовиків, рішуче відмовляючись визнати владу Центральної Ради, викриваючи її буржуазно-націоналістичний характер, водночас активно відстоювала право українського народу на самовизначення. Гласні-більшовики рішуче засудили великодержавницьку позицію кадетів у цьому питанні, а також позицію меншовиків та есерів, які підтримували Тимчасовий уряд. Наводить Ю. І. Терещенко й основні положення резолюції, внесені більшовиками з означеного питання [11, с. 39–40; 12, с. 127–128]. У такому ж концептуальному контексті це питання розкрито і в монографії С. І. Гусева і В. П. Крижанівського (1987) [4, с. 86–87]. З новітніх досліджень з названої теми можна назвати статтю В. Я. Яценка, присвячену «українському питанню» в діяльності гласних-кадетів у Катеринославській міській думі восени 1917 р. [13, с. 156–158]. Але всі ці наукові та науково-популярні публікації лише фрагментарно, не повною мірою висвітлюють поставлене питання. Мета ж написання цієї статті – комплексно, ґрунтовно розкрити

й проаналізувати діяльність міської думи Катеринослава восени 1917 р. у вирішенні питання про включення Катеринославської губернії до складу України.

Слід зауважити, що найінформативнішим та найціннішим джерелом із цієї теми є «Журнал засідань Катеринославської міської думи» за серпень – грудень 1917 р., який зберігають у Державному архіві Дніпропетровської області [5].

Передісторія ж означеного питання така. 28 – 30 червня (11–13 липня) 1917 р. у Києві між Центральною Радою та міністрами Тимчасового уряду було досягнуто домовленості, відповідно до якої 4 (17) серпня центральний уряд Росії видав «Тимчасову інструкцію Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду в Україні». Ця «Інструкція» значно обмежувала українську автономію і порушувала липневі домовленості. Окрім іншого, за цим документом влада Генерального секретаріату поширювалася лише на 5 губерній (Київську, Волинську, Подільську, Полтавську, Чернігівську). Таким чином, Катеринославська губернія опинялася поза межами території, яка підлягала компетенції Генерального секретаріату. Українські політики негативно поставилися до порушення Тимчасовим урядом досягнутих раніше домовленостей, але з огляду на політичну ситуацію в країні 7 (20) серпня 1917 р. Центральна Рада більшістю голосів прийняла цей документ.

Проте в регіонах боротьба за скасування територіального обмеження продовжилася. Позначилася вона й на діяльності міської думи Катеринослава. Питання про включення Катеринославської губернії до території України, ініційоване українськими соціал-демократами, було включено до порядку денного зібрання думи, яке відкрилося 12 жовтня 1917 р. У загальному переліку питань, яких налічувалося 45, воно було третє. А втім показово, що за пропозицією гласних послідовність питань порядку денного було змінено. На перші чотири місця поставили питання № 45 («Доповідь міської управи у зв'язку із телеграмою міністра внутрішніх справ Нікітіна про внутрішнє становище країни, яке погіршувалося»), № 27 («Про тариф за проїзд у вагонах трамваю»), № 29 («Про плату за воду») і № 43 («Доповідь міської управи з приводу шлюзування Дніпра за рахунок капіталів підприємців»). Означене нами питання опинилося на сьомому місці [5, арк. 170 зв. – 171].

Свою роботу 12 жовтня дума почала о 19 годині 30 хвилин у складі 80 гласних (зі 113). Головуючим був меншовик І. Б. Полонський. Під час розгляду питання про включення Катеринославської губернії до території України виступили 19 доповідачів від різних фракцій. Зауважимо, що таку активність гласні зазвичай виявляли у випадку розгляду питань, які набували особливого громадсько-політичного звучання. Безумовно, що це питання саме таким на той час і було. Доповідачем від УСДРП був Ф. Є. Дубовий. Також від українців виступили І. М. Труба, І. Д. Штефан,

А. С. Синявський і Г. Ю. Воробйов. Від інших фракцій та списків виступили: А. Л. Епельбаум (ОЕСРП), С. І. Зандер (меншовик), О. В. Затейшиков (есер), О. І. Чемерисський (Бунд), М. Х. Ломовський (ОЕСРП) (списки № 5 і 12), від Трудової народно-соціалістичної партії С. С. Анісімов, від більшовиків С. І. Гопнер, Е. Й. Квірінг, від блоку єврейських національних партій (список № 17) М. С. Брук, Й. Л. Корін, Д. І. Шморгонер, від списку № 13 («Ділова група і приход церков») М. Ю. Ворожейкін і А. П. Лавров, від кадетів В. Й. Снежинський.

Першою прозвучала доповідь Ф. Є. Дубового. Він коротко ознайомив присутніх з історією питання та визначив принципове ставлення українських соціал-демократів до національного питання, оголосивши відповідні пункти програми УСДРП. Доповідач заявив, що розуміння українськими соціал-демократами цього питання засноване не на історичній несправедливості, а на вимогах сучасності, перш за все на необхідності розвитку продуктивних сил краю в інтересах трудового народу України. Тому УСДРП із самого початку свого існування виступає за автономний устрій України. Ф. Є. Дубовий зупинився на звинуваченні в «буржуазності» цієї вимоги, що звучало навіть у представників революційної демократії, особливо до 1917 р. Але після революції ситуація змінилася завдяки українському рухові, який став організованим, свідомим, глибоко демократичним і набув таких масштабів, що ніхто не зможе назвати його штучним, він став рухом мас. Окремо Ф. Є. Дубовий зупинився на статусі Центральної Ради. Відкинувши звинувачення в її буржуазності, доповідач заявив, що вона є орган революційної демократії в Україні, і закликав представників революційно-демократичних сил до активної спільної роботи в цьому органі [5, арк. 178–180]. Представник від УСДРП оголосив резолюцію із цього питання, яка складалася з шести пунктів. По-перше, Центральну Раду слід визнати вищим крайовим органом влади в Україні, кордони якої остаточно будуть визначені плебісцитом (референдумом). По-друге, Центральна Рада разом з іншими організаціями революційної демократії національних меншин повинна організувати владу в Україні. По-третє, Центральна Рада повинна бути реорганізована бажано найближчим часом на основі загального, прямого, рівного й таємного виборчого права. У четвертих, рішуче протестують проти розділу України на дві частини, вважаючи це порушенням права українського народу на самовизначення. У п'ятих, вимагають негайного включення Катеринославської губернії в межі автономної України. У шостих, міська дума визнає необхідною широку співпрацю всієї революційної демократії України зі здійснення автономії України і закликає до такої співпраці всю демократію Катеринослава [5, арк. 180]. Своїм виступом Ф. Є. Дубовий задав тон подальшому обговоренню поставленого питання.

Другим виступив представник Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії А. Л. Епельбаум, який єдиний з усіх доповідачів без

суттєвих обмовок підтримав позицію українських соціал-демократів. Доповідач у своїй промові двічі наголосив, що він усебічно підтримує прагнення українських соціал-демократів до встановлення нормальних кордонів України, а також підтримує протест українських соціалістів, які займають правильну позицію в питанні про включення до складу автономної України Катеринославської губернії. Емоційна промова А. Л. Епельбаума викликала аплодисменти публіки [5, арк. 180 зв. – 181].

Від фракції меншовиків та Бунду виступив С. І. Зандер. Він відразу виклав принципову позицію соціал-демократів у національному питанні. Доповідач заявив, що в ім'я інтересів розвитку класової боротьби повне самовизначення, включно до відділення з волі населення, є невід'ємне право націй. Водночас, захищаючи інтереси пролетаріату, соціал-демократія завжди відстоює тісне єднання між робітниками всіх інших націй, здійснюючи при цьому ті законні справедливі вимоги націй, які не роз'єднують пролетаріат. С. І. Зандер зазначив, що міська дума, обрана на демократичних, а не національних засадах, не може бути виразником волі українського населення. Тому єдине правильне рішення поставленого питання – це плебісцит. Сама ж дума в межах належної їй компетенції може провести такий плебісцит серед населення міста та його окраїн. Виявлення волі іншого населення губернії повинні взяти на себе земські установи [5, арк. 181 зв. – 182 зв.]. Від імені фракції доповідач запропонував прийняти постанову, що дума вважає можливим організувати в місті та його окраїнах плебісцит з питання про приєднання до України Катеринославської губернії. До того ж усі інші поставлені питання теж вирішуватимуть шляхом плебісциту. Тимчасовий уряд закликали до негайної організації його проведення в губерніях, не включених до української території [5, арк. 182 зв. – 183].

В. Й. Снежинський, який виголосив промову від фракції кадетів, зауважив, що вони є прихильники української автономії, але за умови збереження єдності й цілісності Російської держави і тісної близькості двох братніх народів, які є близькі гілки одного народу. Доповідач закинув українцям, що вони користуються моментом, коли країна перебуває у складному становищі, під загрозою зовнішнього ворога. До того ж у вимогах українців простежується давня подвійність, яка викликає серйозне занепокоєння. Чого ж насправді хочуть українці: повного відділення в самостійну державу або автономії у складі Росії? У цьому питанні є неясність. Питання ж про подальше існування націй, у тому числі й принцип їх самовизначення, є прерогатива тільки Установчих зборів, а не Тимчасового уряду чи інших установ та організацій. На думку кадетів, це питання не належить до компетенції міської думи і може бути вирішено тільки на Установчих зборах [5, арк. 183–183 зв.]. Позиція кадетів у питанні про приєднання Катеринославської губернії до території України виявилася більш консервативною, порівняно з іншими. Закиди В. Й. Снежинського українцям у начебто несвоєчасності чи навіть аморальності їхніх

вимог викликали критичні зауваження С. І. Гопнер і О. В. Затейщикова [5, арк. 184 зв., 185].

Наступний доповідач С. І. Гопнер висловила погляд фракції більшовиків. Вона відразу заявила, що ХХ століття – це століття інтернаціональних, а не національних рухів. Підтвердила С. І. Гопнер і позицію своєї партії в національному питанні – визнання права націй на самовизначення до повного відділення включно. Пояснила, що за таких умов робітники різних національностей матимуть найбільшу довіру між собою, яка сприятиме їхньому тіснішому інтернаціональному згуртуванню. Питання про територіальну належність Катеринославської губернії може вирішити тільки плебісцит, а не будь-хто інший: ні ради, ні дума, ні земства. Доповідачка заявила, що плебісцит є відповідь на всі питання, поставлені у виступі офіційного доповідача. Сама позиція більшовиків виявилася небездоганною. Вони критикували меншовиків за те, що ті проголошують вимогу самовизначення націй і одночасно підтримують Тимчасовий уряд, який порушував цей принцип. Самі ж більшовики заявляли про впевненість у тому, що населення губернії на плебісциті визнає належність Катеринославщини до України. Правда, відразу ж заявляючи, що не вважають можливим передбачити волю населення. Говорила також про підтримку самочинних революційних дій українського народу, у якого буде те, що він завоює. Але негайно проголосити належність Катеринославської губернії до України – це значило зайти занадто далеко і від політики русифікації перейти до політики українізації, тобто замість класових вирішувати національні завдання. Більшовики не визнавали Тимчасовий уряд і заявляли, що не можуть визнати владу Центральної Ради, бо найбільш ідеальним способом організації влади вважають ради робітничих і солдатських депутатів. Доля ж України, на думку С. І. Гопнер, залежить від долі російської революції. Товаришів українців вона закликала до спільних дій на її розвиток та поглиблення, боротися за перехід влади до рад, що разом з іншими вирішити і українське питання [5, арк. 183 зв. – 185].

Достатньо прихильною до українських соціал-демократів виявилася позиція представника есерів О. В. Затейщикова. У резолюції, запропонованій від імені своєї фракції, звучало: «Визнаючи за усіма національностями право на саму широку національно-територіальну автономію із забезпеченням прав національних меншин і наполягаючи на федеративному устрої Російської республіки Катеринославська міська дума вважає, що точні територіальні кордони автономної України повинні бути встановлені Загальноросійськими Установчими зборами шляхом загальнонародного голосування зацікавлених областей. Беручи до уваги, що Катеринославська губернія за своїм етнографічним складом у величезній більшості заселена українською національністю, Катеринославська міська дума вважає справедливим приєднання Катеринославської губернії до автономної України» [5, арк. 185–185 зв.].

Далі відбулися виступи гласних І. М. Труби від фракції українських демократів (список № 15) та І. Д. Штефана від професійної спілки поштово-телеграфних службовців, виголошені українською мовою. Текст цих виступів, на жаль, у протоколах засідання думи не наведено [5, арк. 85 зв.]. Виступ І. М. Труби викликав аплодисменти публіки і відповідні на це зауваження головуючого зібранням [5, арк. 185 зв.]. Окремі фрагменти цього виступу можна відновити з доповіді гласного-більшовика Е. Й. Квірінга, який полемізував з представником українців. За словами Е. Й. Квірінга, І. М. Труба говорив, що Селянська спілка висловилася про приєднання Катеринославської губернії до України, наголошував на історичних правах українського народу. Також гласний-українець, за свідченням Е. Й. Квірінга, говорив про маразм серед українського народу, про те, що чимало є таких, що відступилися від своєї нації. Присутні в залі засідання думи солдати аплодували виступові І. М. Труби [5, арк. 189 зв. – 190].

Очікуваною виявилася позиція представника фракції народних соціалістів С. С. Анісімова. Він заявив, що його партія із самого початку, ще від своїх учителів (О. І. Герцена та інших), є послідовна прибічниця федеративного устрою Росії. Вони виступають за найчистіший і найповніший принцип федерації та його цілковите провадження в життя, тому вони за повну територіальну національну автономію України. Однак вони, як соціалісти і народники, російські брати українців, протестують проти самої думки про повне відділення України від Росії. Доповідач закликав українців до повного єднання з великоросами в одній, єдиній, великій Російській республіці на федеративних засадах. Щодо практичного вирішення питання: коли, де і як здійснити українську автономію, С. С. Анісімов заявив, що для цього повинна бути виявлена воля більшості населення, і зробити це можна тільки в Установчих зборах чи шляхом плебісциту. Сам же доповідач запропонував визначити правильною вимогу українців, але її здійснення надати або Установчим зборам, або плебісциту [5, арк. 185 зв. – 186 зв.].

У наступній короткій промові доповідач від сіоністів М. С. Брук гаряче вітав прагнення українського народу до самовизначення, як і його прагнення до автономії, і побажав українцям успіху [5, арк. 186 зв.].

Наступні два доповідачі від єврейської фракції (список № 17) виявилися більш прагматичними. Д. І. Шморгонер, який теж висловив симпатії українцям, єдино прийнятним назвав принцип плебісциту, заявивши, що він навіть досконаліший, ніж Установчі збори, бо визначає волю цієї території. Єдино ж прийнятною він визнав позицію меншовиків, Бунду й народних соціалістів, тим самим заявивши про неможливість приєднання до резолюції українців [5, арк. 186зв. – 187].

Й. Л. Корін (сіоніст) виступив не як уповноважений від своєї фракції. Він наголосив на тому, що українське питання лежить в історичній площині. Історично Катеринославська губернія належить до України. Тому доповідач заявив, що не може приєднатися до думки, що питання це

повинно бути вирішено тільки плебісцитом. Стосовно приєднання Катеринославської губернії до України він не погодився з українцями, вважаючи несвоєчасним винесення тепер цього питання. Але українці його винесли, тому й відповідають за це перед своїм народом. Відмовити українцям на їх рідній землі в цьому праві аж ніяк не можна. Колеги Й. Л. Коріна по фракції зайняли єдино правильну історичну позицію правди й справедливості. Іншої думки для фракції існувати не може, як відносно українського, так і іншого народу [5, арк. 187–187 зв.].

Виступи представників єврейської фракції (М.С. Брука, Д. І. Шморгонера, Й. Л. Коріна) яскраво засвідчують коливання, які відчували єврейські консервативні діячі в українському питанні.

Наступний виступ належав українському діячеві А. С. Синявському. Він заявив, що мова не йде про відділення від Росії, що українці гаряче протестують проти такого звинувачення. Вони думають про Російську федеративну демократичну республіку, в якій усі національності будуть правити в особі представників демократії. Думі ж слід визнати, що Катеринославська губернія повинна належати до Києва, з яким пов'язана етнографічно і цей зв'язок є природний [5, арк. 187 зв. – 188].

Наступний доповідач від списку № 13 (Ділова група і приход церков) А. П. Лавров заявив, що це питання не з'ясовано, немає переконливих доказів того, яку позицію займе населення губернії щодо його вирішення. Тому з'ясувати це можна тільки плебісцитом [5, арк. 188].

Так уважав і член ЦК Бунду гласний О. І. Чемерисський. Він вітав прагнення української демократії створити автономію, за якої всі національності, що проживали на цій території, могли жити й розвиватися. Представник Бунду категорично заперечив тим, хто говорив про дотримання під час вирішення цього питання історичних прав, одночасно зробивши відкритий закид проти правих єврейських діячів, які наголошували на цьому. Плебісцит він не вважав ідеальним рішенням питання, але тричі повторив під час виступу, що наразі питання про включення Катеринославської губернії до території України необхідно вирішити шляхом плебісциту серед населення [5, арк. 188–189].

Виступ представника фракції більшовиків Е. Й. Квірінга мав більше полемічний характер. Доповідач звинуватив меншовиків у непослідовності, висловивши нерозуміння їх позиції, оскільки вони за своєю програмою в національному питанні є прибічники культурно-національної автономії, а на засіданні думи говорять про право націй на самовизначення, до відділення включно. Але це позиція більшовиків. Заперечив Е. Й. Квірінг звинуваченням більшовиків у непослідовності, оскільки вони запропонували плебісцит. Гласний-більшовик заявив, що національне питання можна вирішувати тільки шляхом загального вираження волі нації, а не рішенням центру чи навіть Установчих зборів. Про полеміку Е. Й. Квірінга з гласним І. М. Трубою вже згадували. Доповідач від більшо-

виків нагадав гласному-українцеві щодо його заяви про те, що Селянська спілка висловилася за приєднання Катеринославської губернії до України. Гласний-більшовик заявив, що це ще не вирішує питання, оскільки маріупольські делегати від Селянської спілки залишили губернський з'їзд цієї організації, оскільки висловилися за дрібну власність. Е. Й. Квірінг запитував І. М. Трубу, виразником думки якої саме частини українського народу є ці делегати. Слід додати, що гласний-більшовик згадував висловлювання І. М. Труби про маразм серед українського народу, чимало представників якого відступилися від своєї нації, у зв'язку з гласним А. С. Синявським, якому він закинув, що той у 1915 р. від імені губернської архівної комісії під час зустрічі імператора Миколи II вірнопіддано підносив йому хліб-сіль і говорив російською мовою про країну запорожців, яку здавна успадкували ці великі государи [5, арк. 189–190].

Полемічним виявився й наступний виступ представника ОЄСРП М. Х. Ломовського. Він справедливо заявив, що у представників РСДРП (меншовиків, більшовиків, бундівців) немає єдності в національному питанні. Запропонований ними плебісцит він пояснював тим, що з одного боку українцям відмовити не хочеться, а з іншого – визнати не можуть їх позицію, ось і пропонують референдум. М. Х. Ломовський заявив, що слід бути послідовним, дещо в'їдливо закинувши Е. Й. Квірінгу, чому більшовики не влаштовують референдум серед пролетаріату з питання, чи слід передавати всю владу радам. Далі доповідач від ОЄСРП зупинився на заявах (С. І. Гопнер та інших) про те, що вони живуть у століття не національних рухів, а інтернаціональних. Він проти цього заперечив, вважаючи це нерозумінням інтернаціоналізму. Закинув він і меншовикам щодо їх заяви, що національний рух є продукт буржуазно-націоналістичної політики. На думку доповідача, здорова класова боротьба можлива лише тоді, коли пролетаріат відповідних націй не несе на собі боротьби за національне визволення. Національне питання складне, а коли заздалегідь виносять рішення, а потім починають їх мотивувати, то суперечності неминучі [5, арк. 190–191].

Передостаннім прозвучав виступ представника УСДРП Г. Ю. Воробйова. У виступі було чимало ортодоксальної соціал-демократичної, марксистської риторики стосовно пролетаріату, його інтересів, потреб та ін. Доповідач критикував меншовиків за підтримку Тимчасового уряду, фактично за союз з кадетами. Не зовсім зрозуміло, за що «указал на маленьку несурзність» більшовикам. Заявив, що українські соціал-демократи різко критикуватимуть дії Центральної Ради, як і Тимчасового уряду, якщо вони спрямовуватимуть їх проти пролетарських вимог. Про плебісцит було сказано, що УСДРП його приймає, але призначають тоді, коли цього дійсно потребують інтереси населення. У Катеринославі, як заявив Г. Ю. Воробйов, пролетаріат асимілювався, тому на нього надії немає [5, арк. 191].

Завершив виступи представник списку № 13 М. Ю. Ворожейкін. Він наголосив, що автономія повинна бути в кожній країні, територія якої заселена національностями з винятковими особливостями. Стосовно Катеринославської губернії, то тут не все так просто. А саме щодо її історичних прав («до 1787 р. ... [вона] була пустелею..., ...можливо ... Астраханська орда заявить свої права...») та за фактичним станом (у Слов'яносербському повіті волосні земства не підтримали пропозицію українських діячів про віднесення повіту до території України). Центральна Рада не зрозуміло як організована, з кого складається і які межі її прав. М. Ю. Ворожейкін вважав, навіщо зараз вирішувати це питання, коли через місяць його вирішуватимуть Установчі збори. Навіщо випереджати їх рішення. Стосовно плебісциту, то Катеринослав не може йти всупереч думки губернії і повинен чекати, коли губернія висловиться. Доповідач заявив, що він не ворог Україні й українському руху, але він не розуміє ворожого ставлення до себе представників цього руху [5, арк. 191 зв. – 192].

Після закінчення виступів від фракції головуєчий запропонував голосувати по пунктах резолюції, внесеної фракцією УСДРП. Але попередньо за пропозицією С. І. Гопнер оголошено резолюцію більшовиків із цього питання, в якій говорилося: «...1) національна політика Тимчасового уряду, яка прагне всіляко заважати революційному здійсненню Україною своєї автономії, є політикою реакційною, проти якої дума повстає самим рішучим чином. 2) Рішення питання про включення Катеринославської губернії до території України підлягає плебісциту. 3) Організацію цього плебісциту в місті дума вважає необхідним взяти на себе» [5, арк. 192 зв.].

Голосування за окремими пунктами резолюції фракції УСДРП викликало неоднозначну реакцію присутніх. Це проявилось вже під час голосування першого пункту. Ще до цього гласний М. І. Болоховський (список № 17) запропонував раніше вирішити питання про Центральну Раду, а потім уже перейти до питання про приєднання Катеринославської губернії. Уже в пункті 1 гласний Є. Г. Гойхбарг (список № 12) запропонував розділити Центральну Раду і плебісцит. О. І. Чемерисський двічі наголошував на тому, що раніше треба вирішити питання, чи належить Катеринославська губернія до України. Доповідач із цього питання від фракції УСДРП Ф. Є. Дубовий заявив, що вони вимагають голосувати за їх резолюцію. Після короткої заяви С. С. Анісімова, що Трудова народно-соціалістична партія визнає принципово правильною вимогу фракції УСДРП про віднесення Катеринославської губернії до України, але вважає, що це питання можуть вирішити Установчі збори або організований ними плебісцит, за пункт 1 резолюції УСДРП нарешті було проголосовано. «За» було 20 голосів, «проти» – 10, утрималися – 19. В. І. Осипов (есер, міський голова) зразу пояснив, що він утримався тому, що готовий голосувати за плебісцит, але не може голосувати за Центральну Раду, конструкція якої йому не відома. Е. Й. Квірінг (більшовик) пояснив, що Центральну Раду вони визнають владою не можуть, бо виступають за владу рад робітничих і солдатських

депутатів. Д. І. Шморгонер (список № 17) голосування фракції пояснив тим, що не вирішено питання про включення Катеринославської губернії до території України. С. С. Анісімов запропонував переголосувати пункт 1 резолюції. Повторним голосуванням цей пункт було прийнято 17 голосами проти 12 за 21, які утрималися. Прийняли й пункти 3 (36 голосів «за» при 14 таких, що утрималися), 4 (25 голосів проти 3 і 16 таких, що утрималися) і 6 (30 голосів проти 4). Але пункт 2 про те, що Центральна Рада повинна організувати владу в Україні, 22 голосами проти 14 був відхилений. Така ж доля спіткала й пункт 5, який потребував негайного включення Катеринославської губернії в межі автономної України, відхилений 22 голосами проти 14 за 11 таких, які утрималися. Перед цим В. І. Осипов і С. І. Зандер (меншовик) заявили, що не можуть голосувати за цей пункт, бо вирішення цього питання виходить за межі повноважень міської думи. Е. Й. Квірінг відмову своєї фракції від голосування цього пункту пояснив тим, що такі питання треба проводити в життя, а не «вимагати» від Тимчасового уряду.

Наприкінці головууючий подав на голосування резолюцію в цілому, за винятком двох відхилених пунктів. Більшістю в 19 голосів проти 17 та 7 таких, які утрималися, резолюція була відхилена. Під галас, вигуки протесту гласних-українців та представників публіки головууючий оголосив засідання закритим [5, арк. 192–193 зв.].

Завершилася ця історія на наступному засіданні думи 14 жовтня. Почалося засідання з того, що головууючий на ньому есер Ю. В. Ченикаєв попросив оголосити всі резолюції по заяві фракції УСДРП про включення Катеринославської губернії до території України. Резолюції оголосили. Представник фракції більшовиків заявив, що вони приєднуються до резолюції меншовиків. Далі головууючий голосував резолюції в порядку надходження. За резолюцію меншовиків проголосували 10 «за», 21 «проти», 5 утрималися; за резолюцію есерів – 10 «за», 25 «проти», 4 утрималися; за резолюцію народних соціалістів – 12 «за», 20 «проти», 9 утрималися. Таким чином жодну із запропонованих резолюцій ухвалено не було [5, арк. 194]. Розгляд означеного питання Катеринославська міська дума на цьому закінчила, тобто обговорення на засіданнях думи 12 і 14 жовтня закінчилися нічим.

Чи випадковим був такий результат? Щоб зрозуміти те, що сталося, треба охарактеризувати партійно-політичний склад міської думи, визначений у результаті виборів 13 серпня 1917 р. Ці вибори були проведені на достатньо широких демократичних засадах. Склад думи сформовано переважно пропорційно за партійними списками. Усього у виборах брали участь 23 кандидатські списки, з яких 4 не отримали жодного місця гласних, 9 списків отримали по одному, 1 список отримав два, а 3 списки по три місця гласних. УСДРП (список № 2) отримала 3381 голос і 5 місць гласних. Інші 5 списків стали беззаперечними лідера-

ми цих виборчих перегонів. 15 803 голоси і 24 місця гласних отримав блок російських есерів і ОССРП (список № 12), 14 326 голосів і 22 місця гласних – більшовики (список № 4), 12 138 голосів і 19 місць гласних – блок єврейських національних партій (список № 17), 9250 голосів і 14 місць гласних – блок меншовиків, Бунду, польських і литовських соціалістів (список № 7), 5593 голоси і 9 місць гласних – кадети (список № 10). Названі 5 списків разом набрали 75 % голосів усіх виборців, які взяли участь у голосуванні, отримавши 78 % усіх місць гласних. Саме ці партійно-політичні сили визначили конфігурацію сил новообраної міської думи. Лідерами стали помірковані соціалісти (списки № 12 і 7), у яких було 38 місць гласних. Більшовики (список № 4) отримали 22 місця гласних, а праві партії (списки № 10 і 17) мали 27 місць гласних [3, 17 авт.; 7, с. 26–27; 9, 17 авт.]. Тобто абсолютної більшості ніхто не отримав, а в думі було визначено три центри сили. За такого розкладу вирішальною в роботі думи ставала позиція поміркованих соціалістів, які за потреби могли блокуватися з більшовиками чи правими партіями, тим самим долаючи представників крайньо полярних сил і забезпечуючи своєрідну рівновагу в діяльності думи.

Українці на муніципальних виборах подали 3 списки. Про УСДРП (список № 2) уже говорили. Український демократичний трудовий блок (список № 15) отримав 3 місця гласних, а Українська партія соціалістів-революціонерів (список № 11) – 1 місце гласних. Усього за 3 українськими списками пройшли 9 гласних, з яких 6 соціалістів (від УСДРП – І. Д. Вирва, Г. Ю. Воробйов, Ф. Є. Дубовий, П. Н. Заремба, І. П. Мазепа, від УПСР – М. М. Федоров) та 3 ліберали (члени Української партії соціалістів-федералістів та від профспілок – В. О. Біднов, І. М. Труба, І. Д. Штефан). За українські списки разом проголосували 6087 виборців (зі 73 417), або 8,3 % від загальної кількості тих, хто голосував. УСДРП, відповідно, отримала 4,61 % голосів, ліберали – 2,66 %, УПСР – 1,03 % [3, 17 авт.; 7, с. 26 – 27; 9, 17 авт.]. Зрозуміло, що позиції українських діячів у міській думі Катеринослава були досить слабкими і принципово вплинути на діяльність органу міського самоврядування не могли. Це повністю відповідає висновку, зробленому членом УСДРП, гласним міської думи Катеринослава восени 1917 р. І. П. Мазепою у своїх спогадах: «Перевага російських політичних партій була в той час характерним явищем по цілій Україні. Це створювало величезні труднощі для проведення в життя найменших українських домагань. Діяльність катеринославської Думи і «Совета» проходили майже зовсім поза українським річищем. Політика Центральної Ради не знаходила підтримки в цих органах «революційної демократії» [8, с. 53].

Правда, не зважаючи ні на що, гласні-українці діяли достатньо активно, про що свідчить також і обговорення питання про входження Катеринославської губернії до складу України в жовтні 1917 р. Як воно вирі-

шилося вже сказано. Через місяць, коли було повалено Тимчасовий уряд і до влади прийшли більшовики, що спричинило кардинальну зміну загальнополітичної ситуації в країні, змінилася й позиція Катеринославської міської думи. Тепер уже помірковані соціалісти та праві діячі на протипагу більшовикам, очевидно, вибравши менше лихо, підтримали владу Центральної Ради в Україні. Але це вже інша історія.

Бібліографічні посилання

1. **Беднов, М.** Серафима Гопнер [Текст] / М. Беднов, М. Гольдберг. – К. : Політвидав України, 1976. – 88 с.
2. **Борщевский, В. Я.** Рабочий класс и Советы Донецко-Криворожского бассейна в Октябрьской революции [Текст] / В. Я. Борщевский. – Д. : [Б. и.], 1962. – Ч. I. – 240 с.
3. Бюллетени Губернского исполнительного комитета общественных организаций (г. Екатеринослав) [Текст]. – 1917.
4. **Гусев, В. И.** В борьбе за осуществление ленинской тактики. Большевики Украины в массовых избирательных кампаниях 1917 г. [Текст] / В. И. Гусев, В. П. Крижановский. – К. : Вища школа, 1987. – 168 с.
5. Державний архів Дніпропетровської області [Текст]. – Ф. 469, оп. 1, спр. 1.
6. Днепропетровску 200. Историко-публицистический очерк [Текст]. – Д. : Промінь, 1976. – 144 с.
7. Екатеринославская городская статистика. 1918 [Текст]. – Екатеринослав, 1918. – Вып. 1-й. – 85 с.
8. **Мазепа, І. П.** Україна в огні й бурі революції 1917–1921: I. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія. II. Кам'янецька доба [Текст] / І. П. Мазепа. – Д. : Січ, 2001. – 415 с.
9. Народная жизнь (Екатеринослав) [Текст]. – 1917.
10. Очерки истории Днепропетровской областной партийной организации [Текст] / редкол.: И. В. Васильев (пред.) [и др.]. – Д. : Промінь, 1979. – 616 с.
11. **Терещенко, Ю.** З діяльності більшовицької фракції Катеринославської міської думи (серпень – жовтень 1917 р.) [Текст] / Ю. Терещенко // Архіви України. – 1971. – № 3. – С. 36–41.
12. **Терещенко, Ю. І.** Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції [Текст] / Ю. І. Терещенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 144 с.
13. **Яценко, В. Я.** «Українське питання» в діяльності гласних-кадетів в Катеринославській міській думі восени 1917 р. [Текст] / В. Я. Яценко // Проблеми політичної історії України: зб. наук. пр. / редкол.: О. Б. Шляхов (відп. ред.) [та ін.]. – Д. : ЛІРА, 2014. – Вип. 9. – С. 151–161.

Надійшла до редкол.: 15.01.2016